

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Віталій КРАВЦОВ, Тетяна КРАВЦОВА (Кіровоград)

У статті обґрунтовуються теоретичні аспекти формування громадянської компетентності майбутнього соціального педагога. Автори акцентують увагу на характеристиці сутності та змісту громадянської компетентності як професійно важливої якості соціального педагога.

В статье обосновываются теоретические аспекты формирования гражданской компетентности будущего социального педагога. Авторы акцентируют внимание на характеристике сущности и содержания гражданской компетентности как профессионально важного качества социального педагога.

Ключові слова: громадянська компетентність, громадянськість, громадянська зрілість.

У розбудові нової системи виховання одним із першочергових завдань вищої школи є підготовка майбутнього соціального педагога до організації в сучасних умовах виховного процесу з підлітками та молоддю. Дві головні тенденції визначають спрямованість трансформаційних процесів: глобалізації та національної самоідентифікації народів і культур в інформаційному суспільстві.

Ефективність соціального виховання підлітків і молоді великою мірою залежить від професійного рівня соціального педагога. Соціальний педагог у процесі професійної діяльності з вихованцями досить часто виступає в ролі носія громадянської культури, а тому він повинен володіти як професійними, так і специфічними знаннями й уміннями.

Розбудова в сучасній Україні правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави та громадянського суспільства органічно пов'язана з вдосконаленням системи громадянської освіти, із формуванням у молоді високих громадянських якостей, демократичної культури, умінь по-новому підходити до вирішення питань політики, економіки, до визначення свого місця і міри відповідальності в сучасному суспільстві.

Тому одним із основних принципів державної політики в галузі освіти в Законах України „Про освіту” та „Про вищу освіту” визначено виховання в учнів громадянськості і любові до Вітчизни, які важливих якостей майбутніх громадян. У “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”, необхідність розбудови в Україні системи громадянської освіти зумовлюється потребою розвитку “державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити всім громадянам рівні стартові можливості для розвитку й застосування їхніх потенційних здібностей, досягнення суб’єктивно привабливих, і,

водночас, соціально значущих цілей як умов реалізації найголовнішої соціально-психологічної потреби особистості – потреби в самовизначенні і самоствердженні” [3, с. 6].

Як свідчать результати наукових праць Л. Буєвої, С. Іконнікової, Т. Мироненко, Р. Хмелюк та ін., лише громадянсько зрілий педагог є спроможним сформувати особистість, в якій би органічно поєднувалися високі моральні чесноти, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетентність, само активність, творчі начала, почуття обов’язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною. Разом з тим, ефективне громадянське виховання можливе лише за умов спеціальної професійної підготовки соціальних педагогів, їхньої соціокультурної та професійної компетентності, здатності як організувати виховний вплив на учня соціальних інституцій, так і реалізувати у навчально-виховному процесі педагогічні технології формування у дітей громадянської самосвідомості, активізації їхньої соціальної активності.

Слід відзначити, що у педагогічній науці накопичено значний досвід дослідження окремих аспектів означеної проблеми. Так зміст і умови формування громадянської компетентності особистості досліджувалися у працях відомих науковців Ю. Азарова, О. Беляєв, Л. Вовк, І. Корольова, Е. Козлова, Б. Лихачова, Є. Мединського, М. Михайличенка, В. Століна, В. Сухомлинського та інших.

Проблема формування громадянської зрілості знайшла свого висвітлення у наукових працях Т. Абрамян, П. Блонського, М. Боришевського, О. Волжиної, О. Газман, Ж. Завадської, А. Макаренка, В. Радуга, В. Сеніна, О. Сухомлинської, Р. Хмелюк, К. Чорної та ін.

У зарубіжній педагогіці проблемі формування громадянської зрілості, присвячені праці А. Адлер, К. Вейнберга, Р. Вудса, К. Джанга, Г. Кершенштейнера, Ч. Паттерсона та ін. Проте теоретичні і практичні аспекти підготовки майбутнього соціального педагога до організації громадянської освіти та виховання дітей та учнівської молоді залишаються малодослідженими.

Тому *мета* цієї статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та умов ефективного формування громадянської компетентності майбутнього соціального педагога.

Аналіз наукової літератури свідчить, що розгляд компетентнісного підходу як теоретичної основи громадянської освіти майбутніх соціальних педагогів пов’язаний з проблемою визначення певної ієрархії компетентностей, яка в багатьох країнах є основою для практичного запровадження компетентнісного підходу.

Таку ієрархічну систему компетентностей складають:

- так звані “надпредметні” (“транс”, “міжпредметні”) компетентності які часто називають “ключовими”, “базовими”;
- загально предметні компетентності – їх набуває людина упродовж вивчення того чи іншого предмета/освітньої галузі;
- спеціально-предметні – ті, що їх набуваються при вивченні певного предмета протягом певного навчального року або терміну навчання.

Надпредметні (ключові) компетентності є:

- синтетичними, такими, що поєднують певний комплекс знань, умінь та ставлень, що набувається протягом засвоєння всього змісту освіти;
- вони не пов’язані з конкретним предметом, до них належать компетентності, що їх можна набути під час засвоєння не одного предмета, а тільки декількох або всіх одночасно (тобто використовуючи всі навчальні можливості, пропоновані формальною й неформальною освітою).

Кожна з таких компетентностей складається з простіших дій, операцій, які є показниками її розвиненості. Наприклад, компетентність “продемонструвати творче мислення” передбачає:

- використання, оцінювання й постійне поліпшення власних стратегій розв’язання питань;
- розроблення деяких моделей дії та прийняття рішення в динамічному світі;
- формування й застосування навичок критичного мислення;
- використання різних прийомів аргументування в різних соціальних контекстах.

Загальнопредметні компетентності визначаються для кожного предмета і розвиваються протягом всього його вивчення; вони відрізняються високим ступенем узагальненості та комплексності.

Спеціальнопредметні компетентності визначаються для кожного предмета, вони розвиваються для кожного року навчання, ґрунтуючись на загальнопредметних компетентностях, і є стадіями, рівнями їхнього набуття.

З огляду на міжпредметний зміст, поліфункціональність, особливості формування, що передбачає залучення багатьох навчальних предметів і життєвопрактичну функцію громадянської компетентності майбутніх соціальних педагогів, її безумовно слід віднести до надпредметної (ключової) компетентності [4].

Разом з тим, громадянську компетентність як правило, розглядають як сукупність освітніх елементів, що складається з системи знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань

особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною і державою [4]. Це дозволяє нам інтерпретувати громадянську компетентність майбутніх соціальних педагогів як певне особистісне новоутворення, формування якого відбувається в процесі реалізації сукупності навчальних і виховних систем у процесі професійної підготовки, а також – як складову його професіоналізму, оскільки готовність до здійснення громадянського виховання є однією з професійних вимог до підготовки соціального педагога.

З вищенаведених визначень слід зробити висновок, що громадянську компетентність майбутніх соціальних педагогів можна розглядати як складову їхньої професійної компетентності. Проте, оскільки змістовна характеристика досліджуваного поняття визначається також категорією *“громадянськість”*, під якою розуміють духовно-моральну якість, яка характеризує людину як особистість, визначає її моральну і духовну суть [1, 6], слід врахувати думку О. Пошетун, що *“громадянська компетентність є інтегративно характеристикою особистості, яка включає й певний рівень психологічної готовності до активного здійснення суспільного життя – громадянськості”* [4]. Відповідно громадянськість як психологічне утворення є лише частиною громадянської компетентності, під якою в більш широкому значенні слід розуміти здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства [4].

Разом з тим, громадянська компетентність майбутнього соціального педагога, як ключова компетентність, може бути визначена як здатність людини здійснювати поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язувати завдання професійного і соціокультурного спектру. У цьому контексті, на нашу думку, визначення зв'язку громадянської компетентності майбутнього соціального педагога з іншими особистісними утвореннями вимагає поєднання інструментарію компетентнісного і культурологічного підходів до професійної освіти.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що громадянська компетентність майбутніх соціальних педагогів є також невід'ємною частиною та змістовною основою громадянської культури особистості. Крім того, підкреслюючи, що компетентнісний підхід наразі є одним з основних у громадянській освіті, ми вважаємо необхідним відзначити такі аспекти. По-перше, як вважає більшість науковців, реалізація компетентнісного підходу не може здійснюватися у відриві від отримання громадянських цінностей, що включають певні ідеали, переконання і відповідну етичну позицію, без яких неможливе

становлення дійсної громадянської компетентності. Отже, громадянська компетентність, на відміну від ряду інших компетентностей, не може бути сформована без опори на громадянські цінності, і не може реалізовуватися поза системою ціннісних орієнтацій.

По-друге, враховуючи предмет нашого дослідження та положення педагогічної акмеології, ми розглядаємо громадянську зрілість як певну мету і важливий показник сформованості громадянської компетентності майбутнього вчителя.

Слід відзначити, що у педагогічній літературі громадянська зрілість розглядається як складова більш широкого поняття – соціальної або соціально-професійної зрілості (В. Радул, М. Лебедик, Г. Яворська та ін.).

На думку Р. Хмелюк, поняття громадянська зрілість ширше, ніж моральна вихованість. Воно не стільки вікове, скільки моральне, тобто визначається не віком, а поглядами, вчинками, поведінкою в суспільстві. Громадянська зрілість, на думку Р. Хмелюк – такий стан особистості в суспільстві, в системі суспільних відносин, коли вона виступає повноправним суб'єктом громадянських прав і обов'язків. Крім того, громадянська зрілість характеризується соціальними цінностями, такими як: патріотизм, інтернаціоналізм, відповідальність, обов'язок, відданість державі; якостями особи: цілеспрямованість, організованість, самостійність, працьовитість, наполегливість. Такій особистості характерний високий рівень самосвідомості [7, с. 6-7].

У філософському (морально-етичному) аспекті громадянськість розуміється як рівень моральної культури суспільства, моральний імператив, що оцінює ступінь наближення суспільства до таких ідеалів, як обов'язок, відповідальність, гідність, совість, патріотизм, небайдуже ставлення до життєво важливих проблем, гуманність, милосердя (Л. Архангельський, Л. Беляєва, Е. Ільєнков, Л. Рубіна, А. Титаренко, О. Целікова та ін.).

У соціально-психологічному аспекті громадянськість – це почуття єдності з країною, суспільством, соціальний оптимізм, любов до Батьківщини, рішучість і стійкість у подоланні життєвих труднощів, вольовий потенціал у діяльності, спрямованої на досягнення благополуччя, досвід подолання і попередження конфліктів, відчуття соціальної і національної повноцінності, терпимість (Е. Зеєр, І. Кон, В. Зінченко, В. Шепель, Г. Карпова, В. Ядов та ін.).

У педагогічному аспекті громадянськість розуміється як інтегративний комплекс якостей особистості, що визначає її соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально значущих і індивідуально необхідних цілей відповідно до наявних у суспільстві й державі умов, особистих потреб і можливостей, відповідно до прийнятих

правових і моральних норм (Л. Буєва, Р. Гурова, А. Саломаткін, О. Сухомлинська, та інші).

Стосовно педагогічного аспекту найбільш обґрунтованою є думка О. Сухомлинської, яка трактує громадянськість як інтегративну якість особистості, що дозволяє людині відчувати себе юридично, соціально, морально дієспроможною. При цьому головними елементами громадянськості визначені моральна і правова культура [6, с. 21].

Отже, громадянська компетентність соціального педагога є інтегративною якістю особистості, що включає соціальні, етичні, професійні складові, вольові і інтелектуальні якості, досвід педагогічної діяльності, громадянські компетенції, необхідні для досягнення соціально значущих цілей і позитивних результатів.

Критеріями такої компетентності мають бути: знання (теорій, досвіду, цілей, технологій, закономірностей, принципів, критеріїв, рівнів і етапів громадянського виховання як чинника соціалізації школярів); уміння, що характеризують майстерність вчителя (аналізувати сутність підходів до громадянського виховання як чинника соціалізації школярів, моделювати його систему в учнівському (класному) колективі, освітній установі, здійснювати моніторинг громадянської вихованості школярів, перевірку і оцінку результатів педагогічного процесу тощо.); якості особистості, які характеризують громадянську позицію і майстерність вчителя (відповідальність, демократизм, толерантність, вибірковість, гнучкість, мобільність, гуманізм, рефлексивність, незалежність думок, критичність).

Узагальнюючи вищенаведені теоретичні підходи, ми вважаємо, що громадянська компетентність майбутнього соціального педагога є складним, інтегрованим утворенням у цілісній структурі особистості фахівця, складовою його професійної культури та професійної компетентності; результатом оволодіння педагогічної професією; загальною категорією, що уособлює розвиток громадянськості, як особистісної якості, яка визначає громадянську й життєву позицію, соціальну зрілість і суспільно корисну діяльність особистості та готовність до ефективного розв'язання завдань громадянської освіти в процесі професійної діяльності на основі сформованих знань, вмінь, навичок, ціннісних орієнтацій, професійно важливих якостей і здібностей.

Компетентнісний підхід передбачає, що громадянська компетентність має бути заявлена як один з найважливіших навчальних результатів громадянської освіти (разом з громадянськими цінностями і досвідом громадянської діяльності).

Ми вважаємо, що громадянська компетентність майбутнього соціального педагога в контексті його професійної підготовки має

розглядатися як певний фіксований результат. Він має характеризуватися сукупністю об'єктивних і суб'єктивних передумов для виконання соціальної і професійної діяльності, результатом особистісно-професійного розвитку, який є відображенням відповідності громадянської компетентності суспільним вимогам щодо розвитку громадянськості та професійним стандартам.

Узагальнення вищезокреслених позицій науковців та вимог до змісту професійної діяльності соціального педагога, дозволяє виокремити такі основні структурні компоненти у змісті громадянської компетентності майбутнього соціального педагога:

- когнітивний (знання і норми, що становлять зміст громадянськості та визначають готовність до громадянського виховання, освіти й самоосвіти у професійній діяльності);
- операціонально-процесуальний (професійні знання, уміння і навички, що визначають функціональну готовність до діяльності з громадянської освіти і виховання та практичної реалізації громадянської позиції, громадянських компетенцій);
- ціннісно-мотиваційний (мотиви, психологічні установки, ціннісні орієнтації, що інтеріоризують світоглядне сприйняття цінностей і норм громадянської культури, визначають спрямованість особистості, внутрішні спонукальні чинники діяльності з громадянської освіти і самоосвіти).

Слід відзначити, що названі структурні компоненти екстраполюють громадянську компетентність майбутніх учителів як системне утворення змістовного, особистісного, ціннісного і діяльнісного характеру, як складові системи являють собою складні утворення, що мають власний зміст і структуру.

Професія соціального педагога, призначення якої виховувати підрастаюче покоління, вимагає від людини бути громадянсько зрілою особистістю. Підготовка компетентного педагога невід'ємна від його практичної участі у суспільному житті, вирішенні завдань соціально-економічного розвитку. В. Радул, досліджуючи проблему соціальної зрілості молодого вчителя, робить висновок, що вона передбачає активну життєву позицію й досягається завдяки постійному поєднанню виховання, самовиховання й бажання самої особистості швидше досягти соціальної зрілості [5]. Ми також вважаємо, що для формування професійної компетентності майбутнім соціальним педагогам необхідно усвідомлювати значущість своєї майбутньої професійної діяльності. Це сприятиме розвитку мотивації до громадянської освіти, оволодінню основами педагогічної майстерності, професіоналізму, прагненню до професійної самоосвіти й самовдосконалення.

Формування громадянської компетентності має прямий зв'язок з становленням активної громадянської позиції соціального педагога.

Активна громадянська позиція формується під час залучення учнівської молоді до активної взаємодії з соціальним середовищем. У процесі соціалізації в молодій особистості формується відчуття суспільної приналежності та розвивається здатність успішно виконувати свою соціальну роль.

Оскільки процес формування активної громадянської позиції в значній мірі залежить від процесу соціалізації особистості, постає необхідність більш активного використання всієї соціально-культурної, освітньої бази, створеної суспільством, як цілісної системи освіти та виховання. Саме тому, вирішення зазначеної вище проблеми, на нашу думку, необхідно здійснювати на основі взаємозв'язку із реальним життям громади певного навчального закладу, мікрорайону, міста, села, регіону з рівною часткою відповідальності всіх учасників процесу, залишаючи вишу функцію координації і контролю за виконанням поставленої мети.

Залучення студентів до активного громадського життя, сприяє розширенню їхнього світогляду, дозволяє набути практичних навичок взаємодії у соціальному середовищі. Тут вони отримують свій перший досвід прийняття самостійних рішень щодо суспільно важливих питань. За таких умов, стає можливим їх самовизначення як рівноправних членів місцевої громади.

Відтак, формування активної громадянської позиції студентів у процесі їх взаємодії з соціальним середовищем передбачає створення певних соціально-педагогічних умов, насамперед – системності і послідовності організації цього процесу. Тобто, процес громадянського виховання потребує обґрунтованої системи, яка розробляє перспективи взаємодії студента, викладача та громадськості і передбачає безперервність виховного процесу.

Ефективність формування громадянської компетентності значною мірою залежить від педагогічних технологій. У сучасній виховній системі активно використовується та розробляється чимала кількість педагогічних засобів, інноваційних форм і інтерактивних методів, які спрямовані на реалізацію мети громадянського виховання студентської молоді. Значну роль у реалізації завдань формування громадянської компетентності майбутніх соціальних педагогів має інтегрований курс «Громадянська освіта». Специфікою курсу «Громадянська освіта» є його інтегративність – поєднання різних гуманітарних дисциплін: філософії, соціології, історії, соціальної педагогіки, психології, політології, історії політичних і правових вчень та ін. в органічну єдність, з метою використання їх гуманітарного потенціалу і формування у студентів

відповідних знань, якостей та компетенцій. Провідними завданнями курсу є: поглиблення, оновлення та систематизація знань про демократію, громадянське суспільство та його інститути; ознайомлення з світовим, європейським та національним досвідом громадянської освіти; реалізація особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів до навчання дорослих; підготовка майбутніх соціальних педагогів до використання інноваційних освітніх технологій, інтерактивних методик у викладанні курсу; створення умов для набуття студентами досвіду громадянської дії, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії.

Таким чином, формування громадянської компетентності майбутніх соціальних педагогів є важливою науковою та соціально-педагогічною проблемою, яка потребує належного розв'язання на рівні педагогічної теорії, і методичної практики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Козій М. Б. Громадянськість – проблема актуальна та соціально-цінна: Навч.-метод. посібник / М. Б. Козій – К.: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 276 с.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / За заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : „К.І.С”, 2004. – 112 с.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – 9 серпня. – №32. – С.6-7.
4. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – №23.
5. Радул В. В. Соціальна зрілість молодого вчителя. / В. В. Радул. – К.: Вища школа, 1997. – 269 с.
6. Сухомлинська О. В. Ідеї громадянськості й школа в Україні / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – №4.
7. Хмельюк Р. И. Формирование гражданской зрелости студенческой молодежи / Р. И. Хмельюк. – К.: Вища школа, 1978. – 133 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ:

Кравцов Віталій Олександрович – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів – дослідження теорії і практики формування методологічної культури майбутнього вчителя.

Кравцова Тетяна Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів – дослідження теорії і практики формування професіоналізму майбутнього соціального педагога.